

Η ΑΝΩ ΠΟΛΗ από την ΟΛΥΜΠΙΑΔΟΣ

στα ΤΕΙΧΗ της ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ
και στις ΠΑΡΥΦΕΣ
των ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ

5^{ος} ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ

Άνω Πόλη

Η περιοχή της Άνω Πόλης, το βορειότερο και ψηλότερο τμήμα του παλιού οικιστικού πυρήνα της Θεσσαλονίκης, διασώζει σημαντικά στοιχεία από τον ιστορικό της χαρακτήρα. Είναι κτισμένη σε έναν λόφο, το “Μπαϊρ”, με βραχώδεις έδαφος και μεγάλες κλίσεις. Οι πρώτες μαρτυρίες κατοίκησης ανάγονται κυρίως στον 4^ο και 5^ο αιώνα, όταν άρχισε να κατοικείται από χριστιανούς. Μετά την κατάκτηση της πόλης από τους Τούρκους (1430) ο πληθυσμός της μειώνεται σημαντικά, ενώ από τον 16^ο αιώνα και μετά διαμορφώθηκε πιο καθαρά σε τουρκική συνοικία. Η Άνω Πόλη ήταν κυρίως περιοχή κατοικίας, ενώ μετά το 1922 ο πληθυσμός της πυκνώσε με την εγκατάσταση μεγάλου αριθμού προσφύγων από τη Μικρά Ασία. Τα κτίσματα, που κατασκευάστηκαν εδώ έχουν τα χαρακτηριστικά της βαλκανικής αρχιτεκτονικής, ενώ οι επί μέρους διαφοροποιήσεις που παρουσιάζονται, οφείλονται σε οικονομικές και κοινωνικές παραμέτρους. Η μεγάλη πυρκαγιά του 1917 δεν επηρέασε τη δόμηση της περιοχής. Το οικιστικό πρόβλημα γεννήθηκε μεταπολεμικά, με την παράλογη εκμετάλλευση της αστικής γης και το σύστημα ανοικοδόμησης νέων κατοικιών με αντιπαροχή. Τα αξιόλογα κτίρια που ακόμη διασώζονται, αποτελούν μεμονωμένες νησίδες, μάρτυρες της ιστορίας αυτής της τόσο χαρακτηριστικής συνοικίας της Θεσσαλονίκης.

Αξιόλογα κτίρια στην περιοχή της εκκλησίας της Αγίας Αικατερίνης (1)

Η βορειοδυτική αυτή περιοχή της Άνω Πόλης αντιστοιχεί περίπου με την τουρκική συνοικία Yakub Paşa, στην οποία υπήρχαν ακόμη πολλές βρύσες, ο μεντρεσές, ο τεκές, πτωχοκομείο και τζαμί με νεκροταφείο. Αξιόλογα κτίρια βρίσκονται διάσπαρτα στις οδούς Αλ. Παπαδοπούλου, Αντιγόνης, Τσαμαδού, Σαχτούρη, ακόμη και δίπλα στα τείχη στην οδό Ισμήνης. Τα κοινά χαρακτηριστικά που παρατηρούμε στα κτίρια αυτά, όπως και σε όλα της Άνω Πόλης είναι: η παραδοσιακή αρχιτεκτονική, με νεοκλασικά στοιχεία, προεξοχές- “σαχνισιά”, συμμετρία σε κάτοψη ή και τις κύριες όψεις, ανάλογα με τις ιδιομορφίες του κάθε κτίσματος και του ελεύθερου χώρου του οικοπέδου που το περιβάλλει.

Εκκλησία Αγίας Αικατερίνης (2)

Ο κομψός παλαιολόγειος ναός είναι από τους πλέον “άγνωστους” της πό-

*Η εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης, σε καρτ-ποστάλ εποχής.
The church of Aghia Aikaterini, in a period postcard.*

λης, αφού αγνοείται το βυζαντινό του όνομα, αλλά και οι ιστορικές πηγές είναι ιδιαίτερα φειδωλές γι' αυτόν, όπως συμβαίνει με αρκετές εκκλησίες της πόλης. Ό,τι γνωρίζουμε για την Αγία Αικατερίνη είναι πως τα χρόνια του Βαγιαζίτ Β' (1481-1512) μετατράπηκε σε τζαμί από τον μπεηλέρμπεη Yákur Paşa, στον οποίο οφείλεται και το τουρκικό του όνομα, ως Yákur Paşa τζαμί. Οι ενδείξεις που παρέχει το ίδιο το μνημείο υπονοούν αφιέρωση στο Χριστό, γι' αυτό και ορισμένοι ερευνητές το ταύτισαν με το καθολικό της Μονής του Χριστού Παντοδύναμου. Ο ναός ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο του σύνθετου τετρακίονιου σταυροειδούς εγγεγραμμένου, με κλειστή περιμετρική στοά που απολήγει ανατολικά σε δύο συμμετρικά παρεκκλήσια. Τυφλά αψιδώματα, κόγχες, πλίνθινοι ημικίονες και κεραμοπλαστικά κοσμήματα ποικίλουν τις όψεις, ενώ ένας μαρμαρίνος κοσμητής διαιρεί σε ύψος το κυβικό σώμα του ναού. Η χρονολόγηση του κτιρίου τοποθετείται από διάφορους ερευνητές από τα τέλη του 13^{ου} ως την τρίτη δεκαετία του 14^{ου} αι. Κατά τις αναστηλωτικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στο μνημείο μεταξύ των ετών 1947-1951, αποκαλύφθηκε και ο αποσπασματικά διατηρούμενος τοιχογραφικός του διάκοσμος, η χρονολόγηση του οποίου προτάθηκε για το έτος 1315.

Βορειο-δυτικά, βόρεια τείχη (3)

Το βυζαντινό τείχος που περικλείει την Άνω Πόλη, ανερχόμενο από τη δυτική πλευρά μετά τη Λυταία Πύλη, ακολουθεί τη μορφολογία του βραχώδους εδάφους της περιοχής προς την Ακρόπολη. Να σημειώσουμε ότι στις επιγραφές των τειχών μπορεί κανείς να παρακολουθήσει την ιστορία τους μέσα από τις επεμβάσεις και τις ανακαινίσεις που αναγράφονται σε αυτές. Η τελευ-

ταία διαπιστωμένη βυζαντινή επισκευή των τειχών έγινε από το Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο, όταν βρισκόταν στη Θεσσαλονίκη ως δεσπότης, στο διάστημα 1369-73. Τετράστιχη επιγραφή από πλίνθους, στην εξωτερική όψη ενός πύργου της βορειότερης ακμής της περιμέτρου των τειχών της κυρίως πόλης, μάς πληροφορεί για αυτήν την επέμβαση (3^α).

Αξιόλογα κτίρια στην περιοχή “Τσινάρι”, στις οδούς Φ. Δραγούμη, Κλειούς, Αλ. Παπαδοπούλου και Δημ. Πολιορκητού (4)

Η περιοχή της Άνω Πόλης που βρίσκεται πάνω από το κτίριο του Διοικητηρίου (Υπουργείο Μακεδονίας – Θράκης), είναι γνωστή μέχρι σήμερα με την τουρκική ονομασία “Τσινάρι”, από τη λέξη *çinarlı* που σημαίνει πλάτανος. Στο κέντρο της βρίσκονταν ο μεντρεσές και το τζαμί. Βασικοί δρόμοι της γειτονιάς ήταν οι Κλειούς, Αλ. Παπαδοπούλου και Δημ. Πολιορκητού. Και στην ομάδα αυτών των κατοικιών τα χαρακτηριστικά είναι παρόμοια: παραδοσιακή αρχιτεκτονική με νεοκλασικά στοιχεία, συμμετρία στις κύριες όψεις, αρκετές ξύλινες κατασκευές, προεξοχές (“σακνισιά”), διώροφα κτίσματα με ημιυπόγεια σε ορισμένες περιπτώσεις. Επισημαίνουμε κατοικίες στην οδό Κλειούς, στην οδό Δημ. Πολιορκητού, ιδιαίτερα εκείνη στο Νο 23 (γωνία με την οδό Αλ. Παπαδοπούλου), όπου παρατηρούμε διπλό “σακνισί” στη μία όψη και εκείνη στο Νο 37, στην οποία μετά την αποκατάστασή της στεγάζεται το Εθνικό Κέντρο Χαρτών και Χαρτογραφικής Κληρονομιάς (4^α). Στη συμβολή των οδών Κλειούς και Αλεξ. Παπαδοπούλου διατηρείται το τελευταίο

*Δρόμος της παλαιάς Θεσσαλονίκης με φόνιο την Άνω Πόλη, σε καρτ-ποστάλ των αρχών του 20^{ου} αιώνα.
A street in old Thessaloniki, with the Upper City in the background, in an early 20th century postcard.*

Το ψηφιδωτό της κόγχης του Ιερού, που απεικονίζει το όραμα του Ιεζεκιήλ, στην παράσταση της Θεοφάνειας (τέλη 5^{ου} αιώνα), στην εκκλησία του Οσίου Δαβίδ.

The mosaic from the chancel conch, depicting the Vision of Ezekiel, in a representation of the Epiphany (late 5th century) in the church of Ossiou David.

παράδειγμα του τυπικού καφενείου της περιόδου της τουρκοκρατίας. Είναι το καφενείο “Τσινάρι”, απέναντι από την κρήνη του Μουράτ Β’ (βυζαντινό μνημείο), σημείο συνάντησης των κατοίκων της γειτονιάς. Την ομάδα αυτή των κατοικιών της Άνω Πόλης κλείνουμε με το κτίριο στη γωνία των οδών Φ. Δραγούμη και Ολυμπιάδος, αξιόλογο δείγμα εκλεκτικιστικής αρχιτεκτονικής, με έντονη και την επιρροή του νεοκλασικισμού.

Εκκλησία Οσίου Δαβίδ – Μονή Λατόμου (5)

Η αφιέρωση του ναού, άλλοτε καθολικό μονής, στον όσιο Δαβίδ της Θεσσαλονίκης είναι αυθαίρετη και έγινε μόλις το 1921. Όμως από κείμενο του τέλους του 9^{ου} αι. (“Διήγηση του Ιγνατίου”), είναι γνωστό ότι το καθολικό την εποχή εκείνη ήταν αφιερωμένο στο Σωτήρα Χριστό του Λατόμου, όπως επιβεβαιώθηκε ύστερα από τη θαυμαστή αποκάλυψη του ψηφιδωτού της κόγχης του Ιερού. Η προσωνυμία «του Λατόμου», ή «των Λατόμων» οφείλεται στα λατομεία πέτρας που υπήρχαν στην περιοχή. Ο ναός, αφιερωμένος ίσως στον Προφήτη Ζαχαρία ιδρύθηκε στα τέλη του 5^{ου} αιώνα. Την ίδια εποχή ιστορήθηκε με ψηφιδωτό και τοιχογραφίες διακοσμητικού χαρακτήρα, με τη χορηγία ανώνυμης γυναίκας, η οποία ταυτίζεται με τη Θεοδώρα, κόρη του αυτοκράτορα Μαξιμιανού, που είχε ασπασθεί το χριστιανισμό. Την εποχή της Εικονομαχίας, το περίφημο ψηφιδωτό καλύφθηκε με δέρμα βοδιού και κονίαμα. Η αποκάλυψή του συνέβη στα χρόνια του αυτοκράτορα Λέοντος του Αρμενίου (813-820), στη διάρκεια ενός σεισμού. Το 12^ο αιώνα το καθολικό ανακαινίστηκε και κοσμήθηκε με νέο τοιχογραφικό διάκοσμο, ο οποίος ολοκληρώθηκε στα τέλη του 13^{ου} – αρχές 14^{ου} αιώνα. Πιθανά, τον 16^ο αιώνα το καθολικό μετατράπηκε σε τζαμί. Σήμερα

από το αρχικό κτίσμα λείπει το δυτικό τμήμα του. Η σημερινή ταπεινή εκκλησία διατηρεί ένα από τους σημαντικότερους ψηφιδωτούς και τοιχογραφικούς διακόσμους, όχι μόνο της Θεσσαλονίκης, αλλά της παλαιοχριστιανικής και βυζαντινής τέχνης γενικότερα.

Αξιόλογα κτίρια στην περιοχή των οδών Θεοφίλου και Επιμενίδου (6)

Η οδός Θεοφίλου αποτελούσε το νότιο όριο της τουρκικής συνοικίας Suluca, η οποία έφτανε μέχρι τα τείχη, προς τα βόρεια. Η περιοχή είχε άφθονα νερά και πολλές δημόσιες βρύσες. Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970, η οδός διέσχωζε σχεδόν όλα τα παλιά κτίρια, παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Δυστυχώς σήμερα ένα μεγάλο μέρος έχει ήδη κατεδαφιστεί και αντικατασταθεί από νεότερα κτίσματα. Τέλος από τα εναπομείναντα, ορισμένα έχουν αποκατασταθεί και στεγάζουν υπηρεσίες του Δήμου, ή άλλων πολιτιστικών φορέων και οργανισμών.

Στη γωνία της οδού Αγίας Σοφίας με Θεοφίλου 32 διασώζεται κτίριο, που πολύ χαρακτηριστικά συνδυάζει τη λαϊκή αρχιτεκτονική με στοιχεία του νεοκλασικισμού. Μέσα στον 20^ο αιώνα τα ισόγεια καταστήματα μετασκευάστη-

Το αναστηλωμένο κτίριο της οδού Θεοφίλου, στην Άνω Πόλη, όπου στεγάζεται η Αντιδημαρχία Πολιτισμού του Δήμου Θεσσαλονίκης.

The restored building on Theofilou Street, in the Upper City, home to the offices of the Deputy Mayor for Culture on the Municipality of Thessaloniki.

καν σε φούρνο, μια πολύ χαρακτηριστική “γωνιά” της παλιάς Θεσσαλονίκης. Το κτίσμα της οδού Θεοφίλου 25, ένα ακόμη χαρακτηριστικό δείγμα της αρχιτεκτονικής της Άνω Πόλης με έντονη την παρουσία στοιχείων του νεοκλασικισμού, είναι μια διπλή, διώροφη κατοικία, με έντονη συμμετρία στην κύρια όψη της. Η αρχική χρήση ήταν πιθανά λειτουργία τουρκικού σχολείου, ενώ σε διάφορες εποχές έγιναν σημαντικές τροποποιήσεις στο εσωτερικό του. Τη σημασία του εκτίμησε ο Δήμος Θεσσαλονίκης, ο οποίος και το απέκτησε από τη δεκαετία του 1980, μετά δε την αποκατάστασή του στεγάζει υπηρεσίες της Αντιδημαρχίας Πολιτισμού (6^α). Ελάχιστα πλέον αξιόλογα κτίρια απομένουν στην οδό Θεοφίλου με τα ίδια γενικά χαρακτηριστικά, αλλά και στην οδό Επιμενίδου. Ιδιαίτερα αναφέρουμε εκείνο στη οδό Επιμενίδου 19, στις παρυφές της αυλής της εκκλησίας του Οσίου Δαβίδ, το οποίο ανήκει στο Δήμο Θεσσαλονίκης και στεγάζει πολιτιστικούς και επιστημονικούς φορείς, μεταξύ των οποίων είναι και τα γραφεία του Παραρτήματος Θεσσαλονίκης της Ελληνικής Εταιρείας (6^β).

Βυζαντινός λουτρόνας (7)

Είναι δημόσιο κτίριο, που χρονολογείται πιθανά στα τέλη του 13^{ου}, αρχές 14^{ου} αιώνα. Τα δημόσια λουτρά στον ελληνορωμαϊκό κόσμο ήταν το πλέον έντονο στοιχείο διάκρισης του αστικού από τον αγροτικό πληθυσμό. Κέντρα κοινωνικών επαφών και πολιτισμού, διατήρησαν το χαρακτήρα αυτόν και στις παλαιοχριστιανικές πόλεις (6^ο-7^ο αι.). Τους σκοτεινούς χρόνους (7^ο – 8^ο αι.) σταμάτησαν να λειτουργούν, παρέμειναν μόνον τα ιδιωτικά. Γι’ αυτό το λουτρό της Θεσσαλονίκης είναι από τα σπάνια δείγματα που σώθηκαν στον ελλαδικό χώρο, λειτουργήσε δε συνεχώς έως το 1940.

Αξιόλογα κτίρια της περιοχής της εκκλησίας Ταξιαρχών και της πλατείας Ρομφής – Κουλέ Καφέ (οδ. Μουσών, Θεοτοκοπούλου) (8)

Η περιοχή αυτή, ως τουρκική συνοικία İki Şerife, ήταν δύσκολο να ξεχωρίσει από τη γειτονική της (χριστιανική) της Μονής Βλατάδων, γιατί χριστιανοί και μουσουλμάνοι κατοικούσαν μαζί σε αρκετούς δρόμους της, αναπτύχθηκε δε μετά τον 16^ο αιώνα.

Στην βόρεια πλευρά της πλατείας Ρομφής, στην οδό Κρίσπου 7, αναπτύσσεται ένα ιδιαίτερα σημαντικό κτίσμα, μια διπλή – διδύμη, πλατυμέτωπη κατοικία, τυπικό παράδειγμα βαλκανικού σπιτιού. Έχει στοιχεία νεοκλασικής αρχιτεκτονικής, αλλά και έναν ιδιόμορφο εκλεκτικισμό, με τα δύο συμμετρικά καμπύλα “σακνισιά” στους κεντρικούς άξονες των δύο τμημάτων. Σημαντικές, εσωτερικές επεμβάσεις από οπλισμένο σκυρόδεμα, κυρίως κατά την αντικατάσταση κλιμακοστασίων, τοποθετούνται περί το 1959, όταν χρησιμοποιήθηκε (έως και τη δεκαετία του 1980) ως Γυμνάσιο και Λύκειο. Αναστηλωμένο πλέον, με τη συμβολή του ΥΠΠΟ, αλλά και την αγορά του από το Δήμο Θεσσαλονίκης, στεγάζει διάφορες χρήσεις πολιτιστικού χαρακτήρα.

Αξιόλογα κτίρια στην περιοχή διατηρούνται στη συμβολή των οδών Θεοτοκοπούλου και Μουσών, όπως, στο άμεσο περιβάλλον της εκκλησίας των Ταξιαρχών, στην οδό Μουσών 26 με χαρακτηριστική οργάνωση της κύριας όψης με τη σειρά των τριγωνικών “σακνισιών” στο δεύτερο όροφο και στην οδό Μουσών 47 (ιδιοκτησίας του ΥΠΠΟ, που στεγάζει τμήμα των υπηρεσιών της Εφορείας Νεωτέρων Μνημείων Κεντρικής Μακεδονίας), όπου παρατηρούμε ενδιαφέρουσες ξύλινες διακοσμήσεις στην κύρια όψη του.

Εκκλησία Ταξιαρχών (9)

Πρόκειται για μια ακόμη εκκλησία, της οποίας αγνοείται το βυζαντινό όνομα. Κατά την παράδοση θεωρήθηκε ότι πριν από την τουρκική κατάκτηση ήταν αφιερωμένη στους Αρχαγγέλους και Ταξιάρχες Μικαήλ και Γαβριήλ. Ο ναός μετατράπηκε σε τζαμί από τον Gazi Hüseyn Bey, με την ονομασία İki Şerife Camii, που σήμαινε το τζαμί με τους δύο εξώστες. Η πολύχρονη μακρά χρήση του ως τζαμί τού προξένησε πολλές αλλοιώσεις. Η σημερινή μορφή του μνημείου είναι αποτέλεσμα της αναστήλωσης που έγινε το 1953. Ο ναός είναι διώροφος. Η κεντρική ξυλόστεγη αίθουσα περιβάλλεται στις τρεις πλευρές με περίστω, το οποίο συναντάται σε πολλούς ναούς της Θεσσαλονίκης τον 14^ο αι. Το περίστωο του ναού των Ταξιαρχών στην αρχική του μορφή θα ήταν ανοικτό στη δυτική και στη νότια πλευρά. Η ύπαρξη τάφων με τη μορφή αρκοσολίων (κωνευτών δηλαδή σαρκοφάγων με τόξο από πάνω) κατά μήκος των τοίχων, συνηγορεί στην υπόθεση ότι ο ναός ήταν καθολικό μονής και θάβονταν εδώ μοναχοί. Από την αρχική τοικογράφηση διασώθηκαν μόνο οι παραστάσεις στα δύο αετώματα, των οποίων η μελέτη δεν επέτρεψε την ακριβέστερη χρονολόγηση του ναού στο δεύτερο μισό του 14^{ου} αιώνα.

Αξιόλογα κτίρια στην περιοχή της οδού Ηροδότου και της πλατείας Καλλιθέας (10)

Η οδός Ηροδότου, που περνά μπροστά από το παλιό πρόπυλο του ναού του Αγίου Νικολάου Ορφανού, είναι ένας από τους λίγους δρόμους της Θεσσαλονίκης που με βεβαιότητα διατηρεί τη βυζαντινή χάραξη. Στη διασταύρωση με την οδό Κόδρου υπάρχει το κτίριο στο Νο 17, το οποίο κατασκευάστηκε στα

Η περιοχή Κουλέ – Καφέ στην Άνω Πόλη, με το βυζαντινό λουτρό δεξιά, σε καρτ-ποστάλ των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

The Koule-Kafe district in the Upper City, with the Byzantine bath on the right, in an early 20th century postcard.

Ο Άγιος Νικόλαος ο Ορφανός, εκκλησία του 14^{ου} αιώνα, σε καρτ-ποστάλ εποχής.
The church of Aghios Nikolaos Orphanos, dating from the 14th century, in a period postcard.

τέλη του 19^{ου} αιώνα. Το 1979 αγοράστηκε από το Υπ. Πολιτισμού και μετά την αποκατάστασή του από τη δεκαετία του 1980 στεγάζει τα γραφεία της Εφορείας Νεότερων Μνημείων Κεντρικής Μακεδονίας. Και άλλα χαρακτηριστικά κτίρια παραδοσιακής αρχιτεκτονικής αναπτύσσονται στην οδό Ηροδότου, στην πλατεία Καλλιθέας και στη ζώνη, εσωτερικά των βυζαντινών τειχών στον ανατολικό τομέα της Άνω Πόλης (Ανδοκίδου, Γοργούς, Κυκλώπων, Αθηνάς, Απ. Παύλου, Αχιλλέως), άλλα σε αρκετά καλή κατάσταση διατήρησης και άλλα να περιμένουν δυστυχώς ακόμη την αποκατάσταση.

Εκκλησία Αγίου Νικολάου Ορφανού (11)

Ιδρύθηκε στη δεύτερη δεκαετία του 14^{ου} αιώνα, ως καθολικό μονής, από την οποία σώζονται ελάχιστα τμήματα του προπύλου της επί της οδού Ηροδότου. Σε πατριαρχικά έγγραφα του 1635 και 1638 της Μονής Βλατάδων, μετόχι της οποίας υπήρξε κατά την τουρκοκρατία, απαντάται με την ονομασία «Άγιος Νικόλαος Ορφανός», ή «των Ορφανών» σε κώδικα του 1745. Οι προσωνυμίες αυτές συσχετίστηκαν είτε με τον ιδρυτή, ή με την οικογένεια των ιδρυτών, είτε και με το φιλανθρωπικό έργο του πάτερνα του ναού Αγίου Νικολάου προς τα ορφανά και τις χήρες. Σήμερα η επικρατούσα επιστημονική άποψη είναι ότι ιδρυτής του ναού ήταν ο Σέρβος κράλης Μιλούτιν. Η αρχική μορφή του ναού ήταν αυτή της τρικλίτης βασιλικής. Τον πυρήνα του αποτελεί μια μακρόστενη αίθουσα που περιβάλλεται από τις τρεις πλευρές με περίστωο.

Η τοικοδομία είναι λιτή και αποφεύγεται η ποικιλία του κεραμοπλαστικού διακόσμου, τόσο χαρακτηριστική στους παλαιολόγειους ναούς της πόλης. Ο γλυπτός διάκοσμος περιορίζεται στα παλαιοχριστιανικά κιονόκρανα που χρησιμοποιήθηκαν σε δεύτερη χρήση και στο σύγχρονο με το ναό μαρμαρίνο τέμπλο, το οποίο βρίσκεται στη θέση του σχεδόν ακέραιο. Ο τοικογραφικός διάκοσμος είναι από τους πληρέστερα διατηρούμενους σε ναούς της Θεσσαλονίκης και με τη σαφήνεια του εικονογραφικού του προγράμματος εκφράζει την κλασική αντίληψη της παλαιολόγειας ζωγραφικής του τοίκου. Οι τοικογραφίες του χρονολογούνται στη δεκαετία 1310-1320 και αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα έργα του πρώιμου 14^{ου} αιώνα, όχι μόνο της Θεσσαλονίκης, αλλά και του ευρύτερου χώρου της Μακεδονίας και της Σερβίας.

Ανατολικά τείχη (πάνω από τη συμβολή των οδ. Ολυμπιάδος – Ζωγράφου) **(12)**

Το ευθύγραμμο ανατολικό τείχος, μετά την οδό Αγ. Δημητρίου, όπου καταστράφηκε παλαιότερα κατά τη διάνοιξη της και αργότερα με τη διάνοιξη της οδού Ολυμπιάδος, συνεχίζει την πορεία του βόρεια με δύο τριγωνικούς προβόλους και κατόπιν με ορθογώνιους πύργους, καθώς το τείχος ανεβαίνει την πλαγιά του λόφου. Ο ορθογώνιος πύργος απέναντι από το νεκροταφείο των Διαμαρτυρομένων (στην οδό Κάστρων), είναι αυτός που διατηρεί την πλίνθινη επιγραφή με το όνομα του Ορμίσδα. Το πρόσωπο αυτό μπορεί να ταυτιστεί

Τα ανατολικά τείχη της Θεσσαλονίκης, με τον Πύργο της Αλύσεως στη βορειοανατολική γωνία, σε καρτ-ποστάλ των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

The eastern walls of Thessaloniki, with the Alysseos Tower at the north-eastern corner, in an early 20th century postcard.

με τον ομώνυμο διοικητή αποσπάσματος Βαλκανίων, τον οποίον αναφέρει ο ιστορικός Ζώσιμος και κατά συνέπεια το 390 να θεωρηθεί το χρονικό όριο για την έναρξη της κατασκευής των τειχών, την περίοδο δηλαδή του Αυτοκράτορα Θεοδοσίου του Μεγάλου.

Μηχανουργείο Αξυλιθιώτη (13)

Ο Ευθύμης Αξυλιθιώτης ίδρυσε μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο το μηχανο-

Ο εν Κανά Γάμος, τοιχογραφία του 14ου αιώνα, στον Άγιο Νικόλαο του Ορφανού.
Marriage at Cana, a 14th Century wall painting, at the church of Aghios Nikolaos Orphanos.

βουργείο του στη Θεσσαλονίκη και το μετεγκατέστησε στα τέλη της δεκαετίας του 1920 σε παλιότερο κτιριακό συγκρότημα της περιοχής των κοιμητηρίων Ευαγγελιστρίας (οδ. Ελένης Ζωγράφου). Το συγκρότημα περιελάμβανε αρχικά αμαξοποιείο (καροοσειρή) και ξυλουργείο, ενώ στη συνέχεια επεκτάθηκε με εγκαταστάσεις πλήρους μηχανουργείου, κυτήριου και σιδηρουργείου. Στο εργοστάσιο κατασκευάζονταν εξαρτήματα για τα υδραυλικά έργα της πεδιάδας Θεσσαλονίκης (βάνες, αγωγοί, κρουνοί), καθώς και υδροστόμια πυρόσβεσης

και πυροσβεστικοί κρουνοί. Επίσης η εταιρεία είχε αναλάβει την κατασκευή στρατιωτικών αμυντικών εγκαταστάσεων. Το μηχανουργείο-κυτήριο Αξυλιθιώτη συνέχισε τη λειτουργία του μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Μετά το χαρακτηρισμό του ως ιστορικό μνημείο από το Υπ. Πολιτισμού (1992) και την παραχώρησή του από την Κτηματική Εταιρεία του Δημοσίου στην αρμόδια Εφορεία Νεότερων Μνημείων, άρχισε η αποκατάστασή του, προκειμένου να ενταχθούν στο συγκρότημα χρήσεις πολιτισμού, όπως Υπερτοπικό Κέντρο Παραδοσιακών Τεχνικών Μετάλλου και εκθεσιακοί χώροι.

Ιστορικοί τόποι νεκροταφείων Ευαγγελιστρίας, Αρμενίων και Προτεσταντών (14)

Η περιοχή που εκτείνεται ακριβώς έξω από τα ανατολικά τείχη της πόλης και φτάνει μέχρι τον Κεδρινό λόφο, τα λατομεία και το Αγίασμα του Αγίου Παύλου, είχε παραχωρηθεί από τους Τούρκους, πριν από αιώνες, στην Ορθόδοξη Ελληνική Κοινότητα για την ταφή των νεκρών της. Το 1875 η Κοινότητα παραχώρησε αυτό το χώρο στη Φιλόπτωχο Αδελφότητα, που η δραστηριότητά της χρονολογείται από το 1871. Παρά τις τότε δυσκολίες από μέρους των Τούρκων η Αδελφότητα ίδρυσε το Νεκροταφείο της Ευαγγελιστρίας, έκτισε τον ομώνυμο ναό και περιέφραξε τμήμα της συνολικής έκτασης. Αργότερα οι Τουρκικές αρχές απέσπασαν αυθαίρετα διάφορα τμήματα από τη μεγάλη έκταση και τα παραχώρησαν, ένα στο ορφανοτροφείο Ισλά Χανέ, ένα για το Βουλγαρικό νεκροταφείο (που δεν διασώζονται) και ένα για την εγκατάσταση του Αρμενικού Νεκροταφείου. Σήμερα, στην ίδια αυτή περιοχή μεταξύ της οδού Ελ. Ζωγράφου και των τειχών και δίπλα στο μηχανουργείο Αξυλιθιώτη, αναπτύσσονται εκτός από το Αρμενικό και το νεκροταφείο των Προτεσταντών.

Γενικό νοσοκομείο “Αγιος Δημήτριος”

(πρώην Δημοτικό Νοσοκομείο) (15)

Βόρεια από τα Ελληνικά νεκροταφεία της Ευαγγελιστρίας και σε μικρή απόσταση έξω από τα ανατολικά τείχη της πόλης, είναι κτισμένο το παλιό Δημοτικό Νοσοκομείο, γνωστό σήμερα ως «Αγιος Δημήτριος». Για τη χρονολόγηση ανέγερσης του κτιρίου υπάρχουν δύο εκδοχές. Σύμφωνα με τη μία θεωρείται ότι το θεραπευτήριο κτίστηκε γύρω στο 1890-1891 την περίοδο της μεγάλης οικοδομικής δραστηριότητας, όπως και τα κτίρια του Διοικητηρίου, του Γ' Σώματος Στρατού και της Παλιάς Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου. Κατά την άλλη εκδοχή η ανοικοδόμησή του τοποθετείται μεταξύ του 1902-1903. Αρχικά έφερε το όνομα Gureba Hastahanesi (Νοσοκομείο Απόρων Ξένων) ή Hamidiye και αργότερα Belediye. Μετά την απελευθέρωση το 1912, περιήλθε στον Ελληνικό Δήμο και το 1971 το Δημοτικό Συμβούλιο της Θεσσαλονίκης το παραχώρησε κατά πλήρη κυριότητα στο Ελληνικό Δημόσιο. Το συγκρότημα του θεραπευτηρίου, μέσα σε ένα μεγάλο κήπο έκτασης περίπου 50.000 τ.μ., αποτελούσαν ένα κεντρικό, μεγάλο κτίριο γενικού νοσοκομείου, ένα κτίριο “Φθυσιατρείου” στη ΒΑ άκρη στο ύψος του Αγιάσματος (που κατεδαφίστηκε το 1955) και ένα κτίριο “Λυσοσιατρείου” στη νότια πλευρά ανάμεσα στην Ευαγγελίστρια και στο νοσοκομείο. Το νοσοκομείο αυτό, μαζί με το νοσοκομείο Χίρς (θεραπευτήριο της Ισραηλιτικής Κοινότητας) αποτελούσαν στην αρχή του αιώνα τα μεγαλύτερα νοσοκομεία της πόλης. Η οργάνωση, τόσο των όψεων, όσο και της κάτοψης, διέπεται από απόλυτη συμμετρία. Οι συνθετικές αρχές είναι κλασικιστικές, ενώ χρησιμοποιούνται στοιχεία από τον Κλασικισμό και την Αναγέννηση. Όσον

αφορά τη διάταξη της κάτοψης είναι η τυπική των παλιών νοσοκομείων. Η συνεχής λειτουργία του και οι αυξανόμενες συνεχώς ανάγκες δεν μπόρεσαν να καλυφθούν από τις υπάρχουσες παλιές εγκαταστάσεις, γι' αυτό το λόγο σταδιακά κατασκευάστηκαν προσθήκες, πρώτα ανάμεσα στις τέσσερις πτέρυγες και αργότερα στον κήπο, σε απόσταση από το αρχικό, κεντρικό κτίριο.

Ιστορικοί κήποι του Πασά (16)

Στο μεγάλο οικόπεδο, όπου είναι κτισμένο το νοσοκομείο “Αγ. Δημήτριος”, και στο χώρο ανάμεσα στο νοσοκομείο και το κατεδαφισμένο από το 1955 Φθυσιατρείο, υπάρχει μια μικρή ομάδα κτισμάτων προορισμένων για τη διακόσμηση του απέραντου κήπου που ανήκε αρχικά στο νοσοκομείο. Η μεγάλη αυτή ελεύθερη έκταση περικλείστηκε από ψηλό περίβολο, φυτεύθηκαν πεύκα, ενώ σε ένα τμήμα της οργανώθηκε ένα καθιστικό με σιντριβάνια, βρύσες και άλλα διακοσμητικά στοιχεία προκειμένου να χαρίσουν δροσιά και ευχαρίστηση στον επισκέπτη, σε συνδυασμό και με τη θαυμάσια θέα στην πόλη. Οι “Κήποι του πασά”, ονομασία που δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένο πρόσωπο, διαμορφώθηκαν το 1904 σύμφωνα με εντοικισμένη επιγραφή. Αποτελούν δείγμα φανταστικής αρχιτεκτονικής, σε ελεύθερο χώρο και αποτελούν ένα μοναδικό ολοκληρωμένο δημιούργημα του αρχιτεκτονικού αυτού ρεύματος στη Θεσσαλονίκη. Σήμερα διασώζονται λίγα μόνο κτίσματα, διάσπαρτα σε μια έκταση 1000 τ.μ. και αποτελούνται από ένα σιντριβάνι, μια σήραγγα γύρω από αυτό, μια στέρνα για τη συγκέντρωση του νερού, μια χαμηλή πύλη που οδηγεί σε υπόγειο χώρο και ένα υπερυψωμένο καθιστικό.

Εικόνα της Άνω Πόλης, των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Σε πρώτο πλάνο το δημοτικό νοσοκομείο του Αγίου Δημητρίου και τα νεκροταφεία της Ευαγγελίστριας.

The Upper City in the early years of the 20th century. The Aghios Dimitrios Municipal Hospital and the Evangelistria cemeteries can be seen in the foreground.

Πύργος της Αλύσεως ή του Τριγωνίου

(Τζιντζιρλή Κουλέ ή Κουσακλή Κουλέ) (17)

Η ονομασία είναι νεότερη και του δόθηκε από το βυζαντινό όνομα της περιοχής (Τριγώνιο). Από το σημείο αυτό οι Τούρκοι κυριεύσαν την πόλη το 1430. Την τουρκοκρατία ονομαζόταν «Τζιντζιρλή Κουλέ» (πύργος της αλυσίδας), ή «Κουσακλή Κουλέ» (ζωσμένος πύργος). Τον 15^ο αιώνα αντικατέστησε το βυζαντινό πύργο του Τριγωνίου, τον οποίο και ενσωμάτωσε στην κατασκευή του. Στο γεγονός αυτό οφείλεται και η δαιδαλώδης εσωτερική του διαρρύθμιση. Γύρω στα μέσα του 16^{ου} αιώνα τροποποιήθηκε στη μορφή που τον βλέπουμε σήμερα. Ο πύργος του Τριγωνίου χρησίμευε πριν από το 18^ο αιώνα ως πυριτιδαποθήκη και οπλοστάσιο. Ο τύπος αυτού του πύργου είναι αποτέλεσμα της εξέλιξης της τεχνολογίας και της αλλαγής της τεχνικής του πολέμου που σημειώθηκε από το β' μισό του 15^{ου} αιώνα, με τη χρήση των πυροβόλων όπλων. Ο Πύργος του Τριγωνίου, μαζί με το Λευκό Πύργο και το Φρούριο του Βαρδαρίου, αποτελούσε μέρος του συστήματος των οχυρών που κατασκεύασαν οι Τούρκοι, για να ενισχύσουν κρίσιμα, νευραλγικά σημεία της βυζαντινής οχύρωσης και να τα καταστήσουν ικανά να ανταποκριθούν στις νέες τεχνικές του πολέμου.

Πύλη της Άννας Παλαιολογίνας – Τριγώνιο (18)

Ακολουθώντας το διάμεσο τείχος μεταξύ Ακρόπολης και Άνω Πόλης, στο άκρο του προς τα βορειο-ανατολικά, ανοίγεται η πύλη της Άννας Παλαιολογίνας, όπως αναγράφεται σε επιγραφή (1355-56) στη μαρμαρίνη πλάκα της παρασάδας της. Ήταν δευτερεύουσα πύλη που οδηγούσε από το εσωτερικό της πόλης και τη θέση Τριγώνιο, στην εκτός τειχών περιοχή. Από το ίδιο σημείο του Τριγωνίου μια ακόμη δευτερεύουσα πύλη οδηγεί προς το χώρο της Ακρόπολης.

Διάμεσο τείχος, μεταξύ Ακρόπολης και Άνω Πόλης (19)

Από τη θέση του Τριγωνίου εκτείνεται το τείχος που διαχωρίζει την Άνω Πόλη από την περιοχή της Ακρόπολης, έφτανε δε έως απέναντι από τη Μονή Βλατάδων και λίγο δυτικότερα. Ο ορθογώνιος πύργος (19^α) (απέναντι από την είσοδο της Μονής Βλατάδων), που συνδέει το δυτικό τείχος της Ακρόπολης με το διάμεσο τείχος, φέρει δύο επιγραφές που σχετίζονται με τη μεγάλη επέμβαση που έγινε στην Ακρόπολη κατά τον 12^ο αιώνα. Τα ονόματα που αναφέρονται σε αυτές, του Ανδρονίκου Λαπαρδά και του Μιχαήλ Προσούχ, είναι γνωστά από την προσωπογραφία της εποχής των Κομνηνών (γύρω στα 1167).

Μονή Βλατάδων (20)

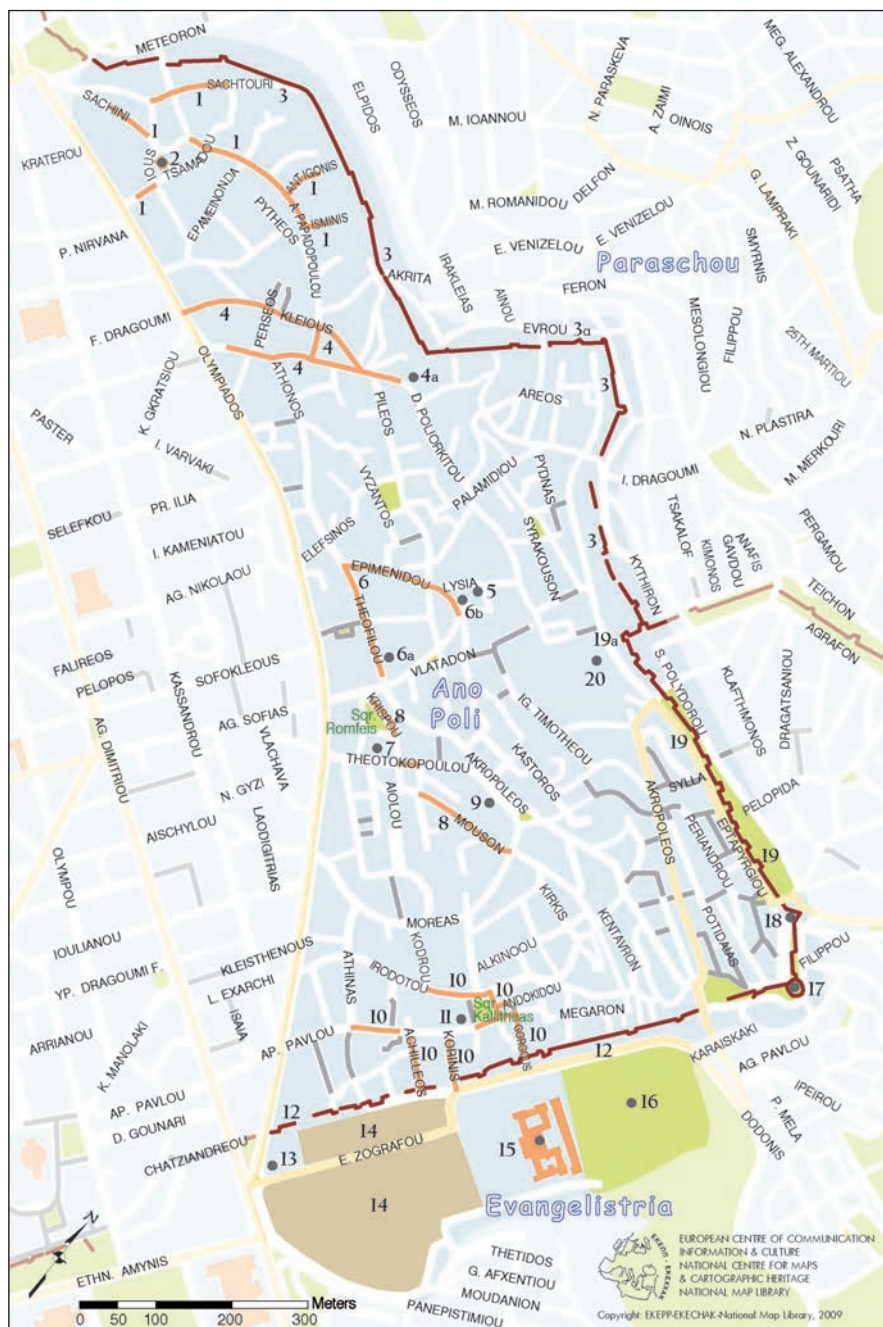
Η σταυροπηγιακή μονή των Βλατάδων, εξαρτώμενη από το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, είναι το μοναδικό σε λειτουργία βυζαντινό μοναστήρι της Θεσσαλονίκης. Το καθολικό περιβάλλεται από τα σύγχρονα κτίρια του Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών, που ιδρύθηκε το 1968. Η μονή, αφιερωμένη αρχικά στο Χριστό Παντοκράτορα και σήμερα στη Μεταμόρφωση, ιδρύθηκε από το Δωρόθεο Βλατή, μαθητή του Γρηγορίου Παλαμά, πνευματικής φυσιογνωμίας της Θεσσαλονίκης και Μητροπολίτη της από το 1351-1371. Αυτήν την περίοδο τοποθετείται και η ίδρυση της μονής. Υπάρχει φερμάνι του σουλτάνου Μεχμέτ Β' στα 1446, ο οποίος απένειμε προνόμια, αν και δεδομένα από αρχιτεκτονικά στοιχεία του καθολικού μαρτυρούν ότι μετατράπηκε σε τζαμί. Είναι γνωστή η ονομασία της μονής

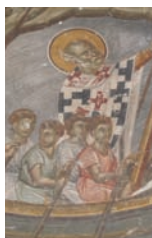

“Τσαούς Μανασιρ” κατά την τουρκοκρατία, η οποία επιβίωσε ως τις μέρες μας. Υπάρχουν διάφορες εκδοχές για το πρόσωπο του Τσαούς μπέη, στον οποίον οφείλεται η ονομασία. Η προνομιακή θέση της μονής στο σημείο διακλάδωσης του αγωγού που έφερνε το νερό από το Χορτιάτη και το διοχέτευε στην πόλη, της προσέφεραν και μια προνομιακή συμπεριφορά από πλευράς των Τούρκων αξιωματούχων. Πάντως τη σημασία της μονής και την οικονομική της ευρωστία, ήδη από την εποχή της ίδρυσής της, μαρτυρούν τα μετόχια που διατηρούσε μέσα κι έξω από την πόλη. Το καθολικό της μονής αποτελεί μια σχετικά σπάνια παραλλαγή του σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού, στην οποία ο τρούλος δεν στηρίζεται σε κίονες, αλλά στους τοίχους του Ιερού και σε δύο πεσσούς στη δυτική πλευρά. Η ιδιορρυθμία αυτή υπαγορεύθηκε από την ύπαρξη παλαιότερου ναού στην ίδια θέση, τα λείψανα του οποίου διατηρήθηκαν στο ναό του 14^{ου} αι. και καθόρισαν την κατασκευή του. Διαπιστώθηκε επίσης η ύπαρξη τάφων μέσα και έξω από το καθολικό, που χρονολογούνται από το 14^ο ως τις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Ο πυρήνας του ναού περιβάλλεται με στοά που απολήγει ανατολικά σε δύο παρεκκλήσια. Στις αναστηλωτικές εργασίες του 1980-81 αποκαλύφθηκαν επίσης οι τοιχογραφίες του κυρίως ναού και του ανατολικού τοίχου της δυτικής στοάς, οι οποίες χρονολογούνται μεταξύ των ετών 1360-1380. Το τέμπλο ανήκει πιθανά στο 17^ο αιώνα, αλλά ορισμένα τμήματά του είναι επισκευές του 19^{ου} αι. Στο σκευοφυλάκιο της μονής φυλάσσεται μεγάλος αριθμός ιδιαίτερα αξιόλογων εικόνων, που χρονολογούνται από τον 12^ο ως το 19^ο αιώνα.

*Η Μονή Βλατάδων, στην Άνω Πόλη, σε καρτ-ποστάλ των αρχών του 20^{ου} αιώνα.
The Vlatadon Monastery, in the Upper City, in an early 20th century postcard.*

The UPPER CITY from OLYMPIADOS Street

**to the ACROPOLIS WALLS
and the EDGE
of the EASTERN WALLS**

5th WALK

Upper City

The Upper City district, the northern and highest part of the old core of Thessaloniki, has retained much of its historical character. It is built on a hill, known as the Bair, featuring rocky ground and steep inclines. The first evidence of occupation dates back to the 4th and 5th century, when it began to be home to the Christian community. After the fall of the city to the Turks in 1430, the population steadily declined until the 16th century, when it enjoyed a revival as a largely Turkish neighbourhood. The Upper City was above all residential in character, and in the years following 1922, it became much more densely populated due to the arrival of a large number of refugees from Asia Minor. The buildings constructed here bear many of the features of Balkan architecture, while the individual differentiations they present owe much to economic and social factors. The great fire of 1917 did not affect the residential patterns of the area. Problems appeared in the post-war era, with the excessive use of urban land and the system of selling old houses and plots to developers in exchange for an apartment in a new block. The noteworthy buildings which have survived resemble isolated islands in a sea of development, a testimony to the history of this picturesque part of the city, still so rich in character.

Noteworthy buildings in the vicinity of the Church of Aghia Aikaterini (1)

This north-western area of the Upper City corresponds more or less to the old Turkish quarter of Yakub Paşa – known for its many public fountains, school, opium den, poorhouse and mosque with graveyard. There are some noteworthy buildings scattered here and there along Papadopoulou, Antigonis, Tsamadou and Sahtouri Streets, and also next to the walls on Isminis Street. The features these buildings share, in common with their counterparts all across the Upper City, are traditional architecture with certain neoclassical features, *sahnisia* or projecting upper floors, symmetry of ground plans and facades, depending on the special character of each building and the size of the plot.

Church of Aghia Aikaterini (2)

This elegant Palaeologan church is one of the city's mysteries, since its Byzantine name is unknown and the historical sources make little reference to it, as is the case with a number of churches in Thessaloniki. What we do know is that, in the reign of Bajazet II (1481-1512), it was converted into a mosque by Beylerbey Yakup Paşa, from whom it took its Turkish name, i.e. Yakup Paşa mosque. The evidence of the building itself suggests it was dedicated to Christ, and for this reason, some scholars have identified it with the catholicon of the Monastery of Christos Pantodynamos. In terms of layout, the church belongs to the complex, four-columned, cruciform inscribed type with an ambulatory, ending to the east in two symmetrical chapels. The exterior surface of the walls is richly varied, employing blind arches, conches, brick pilasters and ceramic decoration, while a decorative strip of marble breaks the verticality of the cubic core of the church. The building is dated by various scholars to some time between the late 13th century and the third decade of the 14th century. Restoration work carried out between 1947 and 1951 uncovered wall paintings, preserved in fragmentary condition, for which a dating of 1315 was proposed.

North-western, northern walls (3)

The Byzantine walls which surround the Upper City, rising from the western side above the Lytaia Gate, follow the contours of the rocky terrain of the area leading up to the Acropolis. One can follow the various changes and renovations of the fortification system through the inscriptions still seen on the walls. The last attested Byzantine repairs to the walls were made by Manuel II Palaeologue, during the period he was despot of Thessaloniki (1369-73). We learn of these repairs from a four-line inscription in brick in the exterior of a tower at the northern edge of the main city walls (3a).

Noteworthy buildings in the Tsinari district, on F. Dragoumi, Kleious, A. Papadopoulou and Dim. Poliorkitou Streets (4)

The area of the Upper City located above the Ministry of Macedonia-Thrace is still known by its Turkish name Tsinari – from the Turkish word *çinarlı*, meaning a plane tree. At the centre of the quarter, stood the school and the mosque. The main streets in the neighborhood were Kleious, A. Papadopoulou and Dim. Poliorkitou. Here too the houses display the common features of the Upper City: traditional architecture with some neoclassical features; symmetry in the main facades; a number of timber structures; projecting upper floors; two-storey structures with semi-basements in some cases. There are several houses worth seeing on Kleious and Dim. Poliorkitou Streets, particularly no. 23 on the latter (corner with A. Papadopoulou St.), where we see a double projecting upper storey on one face, and also no. 37, which has been restored and now houses the National Map and Cartographic Heritage Centre (4a). At the corner of Kleious and A. Papadopoulou Streets, stands the last example of the typical *kafeneion* of the Turkish period, the Tsinari,

opposite the fountain of Murat II (Byzantine monument), a meeting place for the local people. Before leaving this group of Upper City houses, we must just mention the building on the corner of F. Dragoumi and Olympiados Streets, a fine example of eclectic architecture with a clear neo-classical influence.

Church of Ossios David – Latomou Monastery (5)

The dedication of the church, formerly the catholicon of a monastery, to Ossios David (the Blessed David) of Thessaloniki, is quite arbitrary and dates only from 1921. However, we know from a text of the late 9th century (Narrative of Ignatius) that, at that time, the catholicon was dedicated to Christ the Saviour ‘of the Quarry’ [tou Latomou], and this was later confirmed by the remarkable discovery of the mosaic in the chancel conch. The reference to the ‘quarry’ is explained by the presence of a stone quarry in the vicinity of the church. The church, perhaps dedicated to the Prophet Zachariah, was founded in the late 5th century. The mosaics and wall paintings that adorn the interior date from the same period, the work having being paid for by an anonymous benefactor who has been identified with Theodora, daughter of Emperor Maximian, who had converted to the Christian faith. At the time of the Iconoclast controversy, the famous mosaic was covered up with ox-hide and mortar. It

*Η Αγία Αικατερίνη, σε φωτογραφία εποχής.
The church of Aghia Aikaterini, in a period photograph.*

came to light again in the reign of Leo the Armenian (813-820), during an earthquake. In the 12th century, the catholicon was renovated and decorated with new wall paintings, completed in the late 13th –early 14th century. Probably in the 16th century, the catholicon was converted into a mosque. Today, the western part of the structure does not survive, but this humble little church still boasts some of the most important mosaic and painted decoration to be seen not only in Thessaloniki, but in any monument of early Christian and Byzantine art.

Noteworthy buildings in the area of Theophilou and Epimenidou Streets (6)

Theophilou Street formed the southern boundary of the Turkish quarter Suluca, which extended to the north as far as the city walls. The district is abundantly supplied with water and has many public fountains. Up until the end of the 1970's, Theophilou Street had retained almost all its traditional buildings. Sadly, however, a large number was later demolished and replaced by modern structures. Of those that remain, certain have been restored and now house council departments or the offices of cultural agencies and organizations.

The building on 32, Theophilou Street, at the corner with Aghias Sophias Street, displays a very characteristic combination of vernacular architecture and neoclassical features. During the last century, the ground

*Ο Όσιος Δαβίδ, εκκλησία του 5^{ου} αιώνα, καθολικό της Μονής του Λατόμου.
The 5th century church of Ossios David, catholicon of the Latomou Monastery.*

*Το βυζαντινό λουτρό στην περιοχή του Κουλέ – Καφέ, κατά τη διάρκεια των αναστηλωτικών εργασιών.
The Byzantine Bath in the Koule-Kafe district, during restoration work.*

floor premises were converted into a bakery, making this a very characteristic ‘corner’ of old Thessaloniki. The house on No. 25 is another very typical example of Upper City architecture, with clear neoclassical features; it is a double-fronted, two-storey house with a very symmetrical façade. It was probably first used by the Turks as a school, undergoing various modifications in the interior over the years. Its importance was appreciated by the City Council, which acquired it in 1980, carried out renovation work and uses it to house various offices of the department of the Deputy Mayor for Culture (6a). Very few noteworthy buildings now remain on Theophilou Street with the same general characteristics or on Epimenidou Street. On the latter, we should mention the house on No. 19, at the edge of the courtyard of the Church of Ossios David, which belongs to the City Council and houses cultural and academic organizations, as well as the offices of the Thessaloniki Section of the Hellenic Society (6b).

Byzantine Bath (7)

This public building dates probably to the late 13th or early 14th century. In the Greco-Roman world, public baths were the feature that distinguished more clearly than any other urban form from rural populations. Serving as centres for social contacts and cultural activity, they retained their character even in the early Christian cities (6th-7th cent.). During

*Άποψη της Άνω Πόλης, σε φωτογραφία του Μεσοπολέμου.
The Upper City in an inter-war photograph.*

the dark ages, most of the public baths fell into disuse; only private bathhouses remained open. This is why the bathhouse of Thessaloniki is so exceptional in the Greek world. It remained open without interruption until 1940.

Noteworthy buildings in the vicinity of Taxiarchon Church and Romfeis Square – Koule Kafe (Mouson and Theotokopoulou Sts.) **(8)**

This district, known to the Turks as İki Şerife, tended to merge with the neighboring Christian quarter of the Vlatadon Monastery, since Chris-

tians and Turks lived side by side in a number of streets. It was from the 16th century onwards that the district began to evolve.

On the northern side of Romfeis Square, on 7, Krispou Street, stands a particularly significant building, a broad, double-faced residence which is a typical example of a private Balkan house. It displays certain neo-classical features, but also a distinctive eclecticism, with the two symmetrical curved *sahnisia* (projecting upper stories) on the central axes of each part. Significant internal modifications – particularly the use of reinforced concrete to replace the stairways – took place in 1959,

when the building was renovated for use (until the 1980's) as a high school. It has been restored with funds of the Ministry of Culture and purchased by the City Council for use as the offices of various cultural organizations.

There are other interesting buildings at the junction of Theotokopoulou and Mouson Streets, as well as in the vicinity of the Church of the Taxiarchs, on 26, Mouson Street. The latter displays the typical organization of the main façade, with a row of triangular *sahnisia* on the second floor. Also of interest is the building on 47, Mouson Street – owned by the Ministry of Culture and used to house part of the offices of the Ephorate of Modern Monuments of Central Macedonia – with the wooden decorations on its façade.

Church of the Taxiarchs (9)

This is another church whose Byzantine name is not known. Tradition has it that, before the fall of the city to the Turks, it was dedicated to the Archangels and Taxiarchs Michael and Gabriel. The church was converted into a mosque by Gazi Hüseyin Bey, under the name İki Şerife Camii, which means the mosque with the two balconies. During its many years

Το αναστηλωμένο κτίριο της οδού Κρίσπου, το οποίο χρησιμοποιείται για πολιτιστικές εκδηλώσεις του Δήμου Θεσσαλονίκης.

The restored building on Krispou Street, nowadays used for staging cultural events of the Municipality of Thessaloniki.

Η μικρή πλατεία της Άνω Πόλης στην περιοχή Τσινάρι, με τη βυζαντινή κρήνη δεξιά.

The small square of the Upper City in the Tsinari district, with the Byzantine fountain on the right.

of use as a mosque, the building underwent considerable modification. In its current form, the church is the result of restoration work conducted in 1953. It is a two-storey structure, the central wooden-roofed area surrounded on three sides by an ambulatory – a pattern encountered in many of Thessaloniki's 14th century churches. In its original form, the ambulatory of the Taxiarchs would have been open on the western and southern sides. The presence of graves in the form of arcosolia (immured tombs with an arch above them) along the walls indicates that the church was the catholicon of a monastery and that the monks were buried here. Of the original wall paintings, only the scenes on the two pediments have survived; scholars who have studied them have not been able to date the church more precisely than to the second half of the 14th century.

Noteworthy buildings in the vicinity of Irodotou Street and Kalithea Square (10)

Irodotou Street, which passes in front of the propylon of the Church of Aghios Nikolaos Orphanos, is one of the few streets of the city which follows, beyond doubt, the layout of the Byzantine street which preceded it. At the junction with Kodrou Street, stands the house on No. 17, constructed in the late 19th century and purchased in 1979 by the Ministry

Τοιχογραφίες του 14ου αιώνα, του ανατολικού τοίχου του νάρθηκα, από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου του Ορφανού.

Wall paintings of the 14th century, on the eastern wall from the narthex, of the church of Aghios Nikolaos Orphanos.

of Culture. Following renovation, it was used to house the offices of the Ephorate of Modern Monuments of Central Macedonia. There are other buildings in the vernacular style along Irodotou Street, in Kallitheas Square and in the quarter bounded by the Byzantine walls in the eastern part of the Upper City (Andokidou, Gorgous, Kyklopon, Athinas, A. Pavlou and Achilleos Sts.). Some are still in good condition, while, sadly, others still await restoration.

Church of Aghios Nikolaos Orphanos (11)

The church was founded in the second decade of the 14th century, as the catholicon of a monastery, of which only a few fragments of the propylon have survived on Irodotou Street. In patriarchal documents dated 1635 and 1638, currently kept at the Vlatadon Monastery, of which the church was a dependency during the years of Turkish rule, it is referred to under the name Aghios Nikolaos Orphanos, or 'ton Orfanon', in a codex dated 1745. These names may refer to the founder or to the family of the founders, or to the charitable work done by the patron of the church with orphans and widows. The dominant view among scholars today is that the founder of the church was the Serbian Kral Milutin. In its original form, the church was a three-aisled basilica. At its centre, stood a long, narrow hall surrounded on three sides by an ambulatory. The masonry is austere and there is no use of varied ceramic decoration, so characteristic of the Palaeologan churches of the city. The sculptural decoration is confined to the early Christian capitals, taken from an earlier building, and the marble screen, contemporary with the church itself, which has survived almost intact in its original position. The frescoes are among the best preserved in Thessaloniki and, in the clarity of their iconographic programme, reflect the classical perceptions of Palaeologan wall painting. They date from the decade 1310-1320 and constitute one of the most important works of the early 14th century, not just in Thessaloniki, but in the broader region of Macedonia and Serbia.

Eastern walls

(above the junction of Olympiados and Zografou Sts.) **(12)**

The straight line of the eastern wall – after Ag. Dimitriou Street, where the wall was destroyed during the laying out of the latter and Olympiados Street – continues northwards, with two triangular projections and further on with rectangular towers, climbing the slope of the hill. The rectangular tower opposite the Protestant Cemetery (on Kastron St.) is the one which bears the brick inscription with the name of Ormisdas. This person may be the same with the administrator of the Balkan region referred to by historian Zosimos, in which case construction of this section of the wall must have begun no later than 390, in the reign of the Emperor Theodosius the Great.

Axylithiotis Machine Shop (13)

In the years after the First World War, Efthymis Axylithiotis established

his machine shop in Thessaloniki, relocating it in the late 1920's to an existing complex of buildings in the area of the Evangelistria cemetery (Eleni Zografou St.). The complex originally included a carriage works and joiner's workshop, later expanding to include a full machine works, foundry and metal works. The factory produced parts for hydraulics projects in the plain of Thessaloniki (taps, valves, pipes, fountains, etc.) as well as fire-fighting hydrants. The company also had contracts for defensive military installations. The machine works and foundry remained in operation until the mid-1990's. When it was designated a historic monument by the Ministry of Culture (1992) and leased by the Municipal Land Enterprise to the respective Ephorate of Modern Monuments, work began on plans for its restoration so that it could house cultural activities, such as a Centre for Traditional Metal-Working Techniques and exhibition areas.

*Λεπτομέρεια από τις τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου του Ορφανού, με θέμα θαύματα του Αγίου.
Detail from the wall paintings of the church of Aghios Nikolaos Orphanos featuring the miracles of the Saint.*

Historic Evangelistria Cemetery; the Armenian and Protestant Cemeteries (14)

The region extending beyond the eastern walls of the city as far as Kedrinos Hill, the quarries and the Holy Spring of Aghios Pavlos, had been offered by the Turks, centuries ago, to the Greek Orthodox Community, for the burial of its dead. In 1875, the Community offered this location to the Brotherhood of Friends of the Poor, whose activities date from 1871. Despite some difficulties posed by the Turks, the Brotherhood founded the Evangelistria Cemetery, built the church of the same name and fenced off part of the land in question. Later, the Turkish authorities annexed arbitrarily various parts of the area and conceded them for use by the Isla Hane orphanage, by the Bulgarian cemetery (which has not survived) and by the Armenian cemetery. Today, in the same location, between E. Zografou Street and the walls and next to the Axyliothiotis machine shop, both the Armenian and Protestant cemeteries are to be found.

Aghios Dimitrios General Hospital (formerly the Municipal Hospital) (15)

To the north of the Greek Evangelistria Cemetery, at a short distance outside the eastern walls of the city, stands the old Municipal Hospital, now known as Aghios Dimitrios. There is disagreement over the date of construction of the building; some believe it was built in 1890-1891, a period of intense building activity, which saw the construction of the Administration Offices (now the Ministry of Macedonia-Thrace), the 3rd Army Corps barracks and the Old Philosophy School of the University. Others date construction to the years 1902-1903. It was originally known as Gureba Hastahânesi (Hospital for Indigent Foreigners) or Hamidiye, and later Belediye. After the liberation of 1912, it passed into the hands of the Greek state and in 1971 the Thessaloniki Municipal Council transferred full ownership of the building to the state. The hospital complex, set in grounds of about 50,000 square metres, comprised a major general hospital building, a special building for tuberculosis sufferers in the north-eastern corner, at the level of the holy spring (demolished in 1955) and a rabies clinic, on the southern side, between the Evangelistria Cemetery and the hospital. This hospital, together with the Hirsch clinic (for the Jewish community) were the city's largest hospitals at the beginning of the 20th century. Both the ground plan and the facades are ruled by the most rigorous symmetry. The composition principles are classical, while both classic and renaissance features are employed. The layout of the ground plan is typical of old hospitals. The continually increasing needs of the hospital, which remained continuously in operation, could eventually no longer be met by the existing facilities, and for this reason annexes were gradually added, first of all between the four wings, and later out in the grounds, at some distance from the original central building.

*Τα ανατολικά τείχη της Θεσσαλονίκης.
The eastern walls of Thessaloniki.*

The Gardens of the Pasha (16)

On the large plot of land where the Aghios Dimitrios Hospital is built, namely in the space between the hospital and the tuberculosis sanatorium demolished in 1955, stands a small group of buildings intended to adorn the huge gardens that once belonged to the hospital. This great open space was surrounded by high walls and planted with pines, while in one section there was a seating area with fountains and other decorative features, intended to provide cooling relaxation for the visitor, as well as a splendid view of the city below. The Gardens of the Pasha (no specific Pasha appears to be meant by the title) were laid out in 1904, according to an inscription in one of the walls. They provide an example of the architecture of the imagination given free play in the open air. Moreover, they are the only completed work representing this current of architecture in Thessaloniki. Only a few of the original buildings have survived, scattered over an area of 1,000 square metres: a fountain with a tunnel around it, a cistern for collecting rainwater, a low gate leading into an underground area, and an elevated seating area.

Alysseos Tower or Trigonio Tower

(Tzintzirli Kule or Kousakli Kule) (17)

The name is later than the tower itself, and was borrowed from the Byzantine name of the district where it stands (Trigonio). It was at this point that the Turks breached the defences of the city in 1430. During the period of Turkish rule, it was known as Tzintzirli Kule (tower of the chain) or Kousakli Kule (girdled tower). In the 15th century, it replaced the Byzantine Trigonio Tower, incorporating the latter in its construction. This explains its labyrinthine internal layout. Around the middle of the 16th century, it was modified, taking the form we see today. It was used up until the 18th century as a powder magazine and arsenal. This type of tower represented a response to the developments in technology and the art of war that occurred from the second half of the 15th century onwards, with the increasing use of artillery. The Trigonio Tower, together with the White Tower and the Vardari Fort, formed part of the system of defenses constructed by the Turks to strengthen critical but vulnerable points in the Byzantine fortifications and make them capable of withstanding the new techniques of warfare.

Anna Palaiologina Gate – Trigonio (18)

At the north-eastern end of the intermediate wall dividing the Acropolis from the Upper City, stands the Anna Palaiologina Gate, as it is referred to in an inscription (1355-56) on a marble slab set in the supporting wall of the gate. This was a gate of secondary importance, leading from the interior of the city and the location known as Trigonio into the area outside the walls. From the same point another secondary gate leads into the Acropolis area.

Intermediate wall, between the Acropolis and the Upper City (19)

From the Trigonio, a wall extends a little to the west of, and opposite, the Vlatadon Monastery, separating the Upper City from the Acropolis area. The rectangular tower (19a) opposite the entrance to the Monastery, which connects the western wall of the Acropolis with the intermediate wall, bears two inscriptions relating to the major interventions conducted to the Acropolis in the 12th century. The names referred to in these inscriptions, namely Andronicus Lapardas and Mihail Prosouh, are known from other sources in the Comnenan era (around 1167).

Vlatadon Monastery (20)

The Stavropegic Vlatadon Monastery, which is dependent from the Ecumenical Patriarchate of Constantinople, is the only Byzantine monastery still functioning in Thessaloniki. The catholicon is surrounded by contemporary buildings housing the Patriarchal Institute for Patristic Studies, founded in 1968. The monastery, dedicated originally to Christ Pantocrator, and nowadays to the Transfiguration, was founded by Dorotheos Vlati, a disciple of Grigorios Palamas, one of the city's most eminent spiritual figures and its Metropolitan between 1351-1371. It is to this period that the foundation of the monastery is attributed. There is

a *firman* or decree by Sultan Mehmed II, dated 1446, in which privileges are accorded to the monastery, yet architectural features of the catholicon suggest that it was converted into a mosque. The monastery was widely known as the Tsaous Monastir during the years of Turkish rule, a name that has survived down to modern times. There are various theories as to the identity of the Tsaous Bey to whom it owes this name. The privileged position of the monastery at the point where the water conduit, bringing water down from Mt. Hortiatiss, branched off down into the city, assured the monks favourable treatment from the Turkish officials. But the importance of the monastery and its wealth – from its earliest days – are primarily attested to by the dependencies it maintained both within and outside the city. The catholicon is a relatively rare variation of the cruciform inscribed type, in which the dome is not supported on columns but on the walls of the chancel and on two pillars on the western side. This peculiarity was dictated by the existence of an earlier church on the same site, the remains of which were preserved in the 14th century church and shaped its construction. The existence of tombs has also been confirmed, both within and outside the catholicon, dating from the 14th to the early 16th century. The nucleus of the church is surrounded by a portico ending to the east in two chapels. Restoration work in 1980-81 uncovered wall paintings in the main church and on the eastern wall of the western portico, dating from 1360-1380. The screen most probably dates from the 17th century, but some sections constitute repairs of the 19th century. The sacristy of the monastery contains a large collection of noteworthy icons, dating from the 12th to the 19th century.

*Το Καθολικό της Μονής Βλατάδων.
The catholicon of the Vlatadon Monastery.*